

10.

A komplex anaforák koherenciateremtő szerepéről*

HAASE ZSÓFIA

1. Előjáróban

A szövegekben fellelhető anaforák vizsgálata, az anaforikus relációk elemzése és magyarázata minden koherenciaelmélet magját képezi. Ez azért van így, mert az anaforák – olyan határozott kifejezések, amelyek egy korábban már megemlített referensre nyelviileg visszautalnak – mint a lokális koherencia legfontosabb eszközei ahhoz járulnak hozzá, hogy a referenciális kontinuitás mondatokat átívelően fennmaradjon. Már az anafora fentebbi meghatározásából is kiderül, hogy az anaforikus kifejezések antecedensükkel korreferenciális viszonyban állnak, ami annyit tesz, hogy az anafora referense és az antecedens referense azonos.¹

(1) Tegnap találkoztam EGY RÉGI ISMERŐSÖMMEL. **Az idős hölgy** nagyon kedves és érdeklődő volt.²

Hagyományosan a szakirodalomban olyan anaforákat vizsgáltak, amelyekkel a beszélők egy-egy személyre vagy dologra utalnak vissza. Ezen anaforák antecedensei tehát főnévi csoportok. Az anaforák összetettebb típusairól talán kevesebb szó esik, pedig az úgynevezett

- többes számú anaforák (*Pluralanapher*³),
- kombinációs anaforák (*Kombinationsanaphern*⁴), ill.
- a komplex anaforák különösen (*Komplexanaphern*⁵)

legalább olyan hatásos és hatékony eszközei a szövegösszefüggés létrehozásának és fenntartásának, mint az egy korábbi tanulmányban már tárgyalt indirekt anaforák általában.⁶

*Az itt olvasható tanulmány a *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* c. folyóirat 26. évfolyamában megjelenő "Komplexe Anaphern als textkonstituierende Phänomene" címet viselő német nyelvű tanulmány magyar nyelvű változata.

¹ Lásd Schwarz-Friesel & Consten (2014: 110)

² A példákban az anaforá(ka)t félkövér betűk, az antecedens(eke)t általában kis kapitális jelölik. Ahol a példánál nincs forrásmegjelölés, ott a szerző maga alkotta a példát.

³ Ld. Schwarz-Friesel & Consten (2014: 122)

⁴ Ld. Schwarz-Friesel & Consten (2014: 123)

⁵ Ld. Schwarz-Friesel & Consten (2014: 123)

2. A többes számú és a kombinációs anaforákról röviden

Tekintsük a következő példát:

- (2) TRISZTÁN és IZOLDA, a játszmák vesztesei – Wagner- napok 2011 MüPa – Herlitzius katartikus Izoldája értette meg velem, hogyan és miért játsz-mázta magát halálba ez a jobb sorsra érdemes **szerelemspár**. [...]⁷

A példában a nyelvileg TRISZTÁN és IZOLDA által jelzett referensek először egyenként jelennek meg a szövegvilágban mint egymással koordinatív viszony-ban álló főnévi csoportok. A szöveg írója mindkettőre visszautalhatna egy direkt anaforával külön-külön, úgymint *hogyan és miért játsz-mázta magát halálba a jobb sorsra érdemes Trisztán és Izolda / hős és hősnő / férfi és nő stb.*, de ehe-lyett *a szerelemspár* főnévi csoporttal egyetlen egységes referenst hoz létre az eredetileg két különálló referensből. Az újonnan létrejött referens a szövegvilág-modellben immár mint új csomópont kezelendő, amelyre már egyetlen névmási anaforával (*ő/az*) is visszautalhatnánk. Az anaforák ezen típusát hívjuk többes számú anaforának (*Pluralanapher*). Az anaforikus kifejezés állhat egyes számban (*szerelemspár, csoport, család, banda*) és többes számban (*a szerelmesek, a testvérek, mindketten*) is, lényeges azonban, hogy egyetlen anafora fogjon össze több referenst egyetlen csomóponttá a szövegvilág mentális reprezentációjában.⁸

Most vessünk egy pillantást a következő rövid szövegre:

- (3) A mandulát forró vízbe tesszük, majd az újraforrástól számított 2-3 perc múlva leszűrjük, s a fellazult, barna héjából könnyedén kicsúsztatjuk. A tiszta mandulákat egy napig szétterítve szárítjuk, majd diódarálóval ledaráljuk. Felét 10 dkg szitált porcukorral összedolgozzuk. 10 dkg cukrot a

⁶ Ld. Haase (2012). Mint ahogy később szó esik róla, a komplex anaforák kategóriáján belül is elkülöníthetünk direkt és indirekt típusokat (lásd ehhez Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 97skk.).

⁷ http://opera-vilag.blog.hu/2011/06/14/trisztan_es_izolda_a_jatszmac_vesztesei_wagner_napok_2011_mupa [2015.04.10.]

⁸ Léteznek névmási (a magyarban inkább igei személyrag formájában megjelenő) többes számú anaforák is, amelyek használata azonban konceptuálisan korlátozott: A referenseknek vagy ugyanabba az ontológiai kategóriába kell tartozniuk (2a), vagy a befogadónak képesnek kell lennie a referenseket egyetlen fogalomhoz tartozóként kezelni (2b): (2a) Peti Julival és Zsuzsival ment le a játszótérre. (**Ők**) Jól érezték magukat együtt. DE: Peti a labdájával és a rollerével ment le a játszótérre. *(**Ők**) Jól érezték magukat együtt. (2b) Pali még egyszer átölelte a kutyust. (**Ők**) Elválaszthatatlan barátok lettek. A példákhoz lásd Schwarz-Friesel & Consten (2014: 123).

A komplex anaforák koherenciateremtő szerepéről

fél dl vízzel sziruposra főzzük, és kissé lehűtve, elegyítjük a cukros mandulával. A maradék mandulát a **massza** igényének megfelelően adjuk hozzá fokozatosan, és simára gyúrjuk.⁹

Ebben a példában egy kombinációs anaforát (*Kombinationsanapher*) látunk, amennyiben a *massza* által nyelvileg megnevezett referens a szövegelőzményben megemlített hozzávalók (*mandula, szitált porcukor, víz* stb.) és az azokkal végzett műveletek (*tesszük, leszűrjük, kicsúsztatjuk, szárítjuk, ledaráljuk* stb.) eredményeként létrejött entitásként értelmezhető, következtethető ki. A kombinációs anaforák esetében tehát valamivel többről van szó a szövegelőzményben megjelenő referensek pusztá összegzésénél: az anafora által jelzett referens létrejöttéhez szükség van egy dinamikus elemre is, ami lehet történés (*újraforrás*) vagy cselekvés (*elegyítjük, hozzáadjuk*). Ennek megfelelően a kombinációs anaforák gyakran instruktív szövegtípusokban találhatók, úgymint receptekben, vagy különböző útmutatókban.¹⁰

A fent említett három összetett anaforatípus közül jelen tanulmány a komplex anaforákkal (*Komplexanaphern*) kíván részletesen foglalkozni. Az itt következő fejezetek célja egyrészt a fogalom definiálása, illetve illusztrálása példák segítségével, másrészt olyan idevágó kutatások és azok eredményeinek rövid bemutatása, amelyek hozzájárultak ennek az érdekes szövegszintű jelenségnek a megértéséhez. A tanulmány végezetül fel kívánja hívni a figyelmet olyan új kutatási irányokra, amelyek a meglévő kutatásokat alapul véve gyarapíthatnák a jelenséggel kapcsolatos ismereteinket. Ezenfelül arra is rá kíván mutatni, hogy a szóban forgó jelenség, csakúgy mint az indirekt anafora, talán több figyelmet is kaphatna úgy a szövegnyelvészeti bevezetőkből, mint az anyanyelvoktatásban.

3. A komplex anaforák szövegalkotó szerepéről

3.1. Fogalommeghatározás

Az itt tárgyalt anaforatípust a szakirodalomban több névvel is illetik, úgymint pl. *abstract object anaphora* (Asher 1993, 2000), *labelling* (Francis 1994), *extendend reference* és *reference to fact* (Halliday/Hasan 1976), *sentence related reference* (Koeppel 1993), *proposition-related anaphora* (Greber 1993), *situational anaphora* (Fraurud 1992, Dahl/Hellmann 1995), *discourse deixis* (Webber 1991, Eckert 1998), ill. *shell nouns* (Schmid 2000).¹¹ Itt a német nyelvű szakirodalmat (német nyelvű szövegnyelvészek munkáját) alapul véve a *komplex anafora* megjelölést használ-

⁹ <http://www.tortaimado.hu/2009/01/marcipn-massza-ksztse.html> [2015.04.10.]

¹⁰ Lásd Schwarz-Friesel & Consten (2014: 123)

¹¹ Lásd Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 82sk.)

lom, egyetértve azzal a meglátással, hogy ennek az anaforatípusnak a komplexitás a meghatározó jegye.¹²

Definícióként álljon itt Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007) ide vágó tanulmányából a következő idézet:

”**Complex anaphors** are nominal expressions referring to propositionally structured referents (such as propositions, states, facts and events) while introducing them as unified entities into a discourse. Additionally, they can classify and evaluate the referent. [...]”¹³

Például szolgáljanak a következők:

- (4) Manapság a nőknél egyre inkább kitolódik a gyermekvállalás időpontja. **Ezt / Ezt a tényt / Ezt a felismerést / Ezt a hazugságot** gyakran tárgyalják manapság különböző fórumokon.

Látható, hogy a példában szereplő komplex anaforák mindegyike (*ezt, ezt a tényt, ezt a felismerést, ezt a hazugságot*) egy propozicionálisan megjelenő referensre, az első mondat propozíciójára utal vissza, miközben a komplex referenst mint egy egységes entitást vezeti be a szövegvilágba. Kognitív-procedurális elméleti keretben értelmezve a jelenséget azt mondhatjuk, hogy a komplex anafora használatával a szövegvilág-modellben egy új konceptuális reprezentációs csomópont jelenik meg egy absztrakt referenst jelölendő. Az új absztrakt referens lehet esemény, folyamat vagy állapot attól függően, hogy a nyelvhasználó milyen ontológiai kategóriába sorolja a szintaktikailag komplex antecedensben megjelenő propozíció(ka)t. Látjuk tehát, hogy a komplex anaforák amellett, hogy megkonstruálnak egy új referenst, kategorizál(hat)ják is azt, sőt mi több, értékelhetik (evaluálhatják) is valóságtartalmát olyan nem-neutrális kifejezések formájában, mint például a fenti *ezt a hazugságot*.

A komplex anaforák, mint ahogy ezt a (4) példa is mutatja, lehetnek névmási (*ezt*) és lexikális (*ezt a tényt, ezt a jelenséget* stb.) anaforák is. Hogy egy további csoportosítást is felvessünk a kategórián belül, tekintsük a következő két példát:

- (5) [All at once we were in a big room of freedom in which we unconsciously got the impression that life is unlimited.]_s I often compare [**this state**]_s with the mood of someone who got set free suddenly after a long period of arrest.¹⁴

¹² Lásd Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 83)

¹³ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 82) – kiemelés tőlem. (H. Zs.)

¹⁴ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 90) – Az eredeti jelölést megtartottam. (H. Zs.) Az itt jelölt szerzőktől származó példákat jelen írásban (a minél szélesebb körű

A komplex anaforák koherenciateremtő szerepéről

(6) FBI-Agent Anderson knows his homeland only too well. In the summer of 1964 he and his colleague Ward are searching for three missing civil rights activists at Yessup County. There he faces a wall of silence. At the face, the Klu Klux Klan rules and is supported even by the sheriff and his men. Only Mrs. Pells, the deputy's wife, is willing to cooperate. Thus, she doesn't make herself popular... On 2005-06-21, 41 years after **the deed**, 80 years old Edgar Ray Killen [...] was found guilty of three homicides and sentenced to 60 years imprisonment.¹⁵

Az (5) példában a komplex anafora (*this state*) egy olyan propozicionális referensre utal vissza, amelyet a szövegelőzményben már megneveztek, tehát az anaforának van egy explicit antecedense, amellyel korreferenciális viszonyban áll. A (6) példában nem találkozunk ilyen korreferenciális viszonytal: Az anafora referensét ki kell következtetnünk egy előzőleg fellépő horgonyból konceptuális stratégiákat alkalmazva. Ez utóbbi esetben (inferencián alapuló¹⁶) indirekt komplex anaforával van dolgunk, míg az (5) példában egy direkt komplex anaforát találunk.

Már az eddig tárgyaltak alapján is sejthető, hogy a komplex anaforák nagy jelentőséggel bírnak a szövegkoherencia létrehozásában és fenntartásában, mint arra már korábbi kutatásokban is rámutattak (ld. pl. Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007)). Az indirekt anaforákhoz¹⁷ hasonlóan a komplex anaforák is kettős funkcióval bírnak a szövegalkotás terén: egyrészt a kontinuitást szolgálják a szövegen belül, tehát tematikusak, másrészt viszont előre is mozdítják a szöveget, ami a progresszív aspektust, tehát rematikus voltukat jelzi. Hogyan értelmezhető ez a kettős (téma-réma) szerep a komplex anaforákat tekintve? Egyrészt azáltal, hogy ezek az anaforák korábban már megemlített referenciális struktúrákat sűrítenek, stabilizálják a szöveg már létrejött koherenciastruktúráját, azaz tematikusak. Másrészt viszont azáltal, hogy a szövegvilág szintjén új entitásokat hoznak létre, hozzájárulnak az információáramlás progressziójához, illetve a szövegvilág-modell fokozatos kiépüléséhez. Ezáltal rematikusak is.¹⁸

megértés végett) angolul adom meg, habár az eredeti példák a legtöbb esetben német nyelvűek (mivel a német Tiger-Korpuszból származnak).

¹⁵ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 98)

¹⁶ Az indirekt anaforák különböző típusaihoz lásd Haase (2012).

¹⁷ Lásd Schwarz (2000), ill. Haase (2012)

¹⁸ Lásd Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 96). Megjegyzendő, hogy a kettős (tematikus-rematikus) szövegalkotó szerep nem csak a komplex, ill. az indirekt anaforák tekintetében értelmezhető (ld. Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 99)). Bármely anaforatípus szolgálhatja mind a kontinuitást, mind a progressziót egy szövegben, mint ahogy ezt az (1) példa is mutatja. Abban a példában az anafora új információval szolgál

A most következőkben olyan kutatásokat, illetve azok eredményeit kívánom röviden bemutatni, amelyek nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a komplex anaforák mint érdekes, kutatásra teljességgel érdemes szövegszintű jelenség tételeződjének a nyelvészeti kutatások terén.

3.2. A komplex anaforák kutatásáról

3.2.1. Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007) és Kocsány (2012)

Consten & Knees & Schwarz-Friesel 'The function of complex anaphors in text. Evidence from corpus studies and ontological considerations' című tanulmánya a következőket tűzi ki célul: Egyrészt természetes nyelvi korpusz adatok alapján kívánják megmutatni, hogy a komplex anaforáknak központi szerep tulajdonítható a szöveg koherenciájának létrehozásában. Másrészt megkülönböztetnek egymástól anaforikus komplexálási folyamatokat (*anaphoric complexation processes*), amelyek ontológiai alapú korlátozások alá esnek. A korlátozásokat, mint írják, az általuk végzett korpuszelemzés megerősíti, így azok használhatóak az anaforaértelmezés leírására egy általuk alkotott értelmező modellben. A tanulmány foglalkozik még az indirekt komplex anaforákkal, illetve azzal, hogy a komplex anaforák szövegalkotó szerepüket tekintve mind a kontinuitást, mind a progressziót hivatottak szolgálni (lásd fentebb).

A szerzők által az adatelemzéshez használt korpusz a Tiger-Korpusz, amely körülbelül 40.000 mondatot tartalmaz különböző német nyelvű újságszövegekből (*Frankfurter Rundschau*). A Tiger-Korpusz egy szintaktikailag annotált korpusz, ami lehetőséget teremtett arra, hogy a szerzők szisztematikusan meghatározzanak más-más grammatikai típushoz tartozó komplex anaforákat. A névmási komplex anaforákat tekintve megkülönböztették egymástól a *das*, *dies*, *dem*, *dessen* ('az', 'ez', 'annak', 'aminek') mutató névmásokat, a *beides*, *letzteres*, *solches* ('mindkettő', 'utóbbi', 'ilyen') határozatlan névmásokat és az *es* ('ez', 'az') személyes névmást. A lexikális komplex anaforák esetében nem voltak jelen speciális szófaji jelölések, hiszen ezek az anaforák teljes szintaktikai egységek formájában jelennek meg. Így az elemzendő adatmennyiség hatalmas lett volna, hiszen a korpuszban szereplő bármely határozott főnévi csoport értelmezhető lett volna komplex anaforaként. A kutatók azonban feltételezték, hogy azok a főnévi csoportok, amelyek determinánsa egy demonstratívum (mutató névmás) mint a *diese Aktion* ('ez az akció'), nagyobb valószínűséggel funkcionálnak komplex anaforaként, mint más határozott főnévi csoportok. Emellett azt is megvizsgálták, hogy bizonyos lexémák mint például a *Problem* ('probléma')

az ismerős kilétét tekintve, tehát rematikus, mindamelllett, hogy visszaul egy előzőleg már megemlített referensre, azaz tematikus is.

A komplex anaforák koherenciateremtő szerepéről

vagy az *Entwicklung* ('fejlődés') gyakrabban fordulnak-e elő komplex anaforaként szemantikai tartalmuknak köszönhetően, mint más lexémák.

Az eredmények azt mutatják, hogy a névmási csoporton belül a *dies* ('ez') ill. a *das* ('az') gyakran fordulnak elő komplex anaforaként, míg az *es* ('ez', 'az') alig található meg ilyen szerepben.¹⁹ Megjegyzendő még, hogy a kutatók csak olyan eseteket vizsgáltak, ahol az *es*, *dies* és *das* alanyi szerepben fordul elő.

A lexikális csoportot tekintve az eredmények megerősítették a kutatók feltevéseit, amennyiben a demonstratív determinánst tartalmazó főnévi csoportok minden esetben anaforikusnak bizonyultak, és nagyobb valószínűséggel jelentek meg komplex anaforaként, mint más határozott főnévi csoportok. A korpuszelemzés ezen felül azt is megmutatta, hogy bizonyos lexémák (pl. *Aktion* – 'akció', *Prozess* – 'folyamat', *Entwicklung* – 'fejlődés', *Zustand* – 'állapot', *Problem* – 'probléma', *Erkenntnis* – 'felismerés', *Sache* – 'dolog') gyakrabban fordulnak elő komplex anaforaként, mint mások.²⁰

A tanulmány sem a korpuszelemzés részletezésekor, sem később nem tér ki arra az érdekes kérdésre, hogy vajon miért van az, hogy a komplex anaforák nagyon gyakran olyan főnévi csoportok, amelyek demonstratív determinánst tartalmaznak.²¹ Nagyon gyakran, de nem mindig, mint ahogy ezt a (6) példa is mutatja, ahol indirekt komplex anaforával van dolgunk, és ahol a főnév előtt a határozott névelő (*the* – 'a', eredetiben *der*) áll. Többek között ezzel a problémával is foglalkozik Kocsány 2012-es írása, amely a 'Zur textkonstitutiven Rolle des Demonstrativpronomens im Ungarischen' címet viseli. A szerző tanulmánya egyik alfejezetében a jelzőként használt mutató névmásról értekezik akkor, amikor az komplex anaforákkal együtt fordul elő.²² Kocsány is azt írja, hogy a komplex anaforákat, amelyek összefoglaló kommentárként értelmezhetők, legtöbbször mutató névmás vezeti be. A komplex anaforák összefoglaló kommentár jellegét mint beszélői szándékot a mutató névmás használata megerősíti, amennyiben a mutató névmás megjelenéséért felelős 'kognitív közelség' (*kognitive Proximität*) értelmezhető az adott kontextusban.²³

Előfordulhat azonban, hogy a mutató névmás használata nem lehetséges egy komplex anaforikus kifejezésben. Vö. a következő példákat:

¹⁹ A német névmások magyar megfelelői fejtörésre adhatnak okot, hiszen mind a *dies/das*, mind az *es* magyar megfelelője az 'ez'/'az'. Ezen a ponton nem bocsátkoznék ezt a nyelvhasználati-, ill. ekvivalencia-problémát érintő fejtegetésekbe, egyrészt, mert ez szétfeszítené jelen írás kereteit, másrészt későbbi munkák kutatási tárgya lehetne ennek az érdekes nyelvi jelenségnek a korpusz alapú vizsgálata.

²⁰ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 83sk.)

²¹ Ezúton is köszönöm Kocsány Piroška megjegyzéseit a tárgyalt témával kapcsolatban.

²² Lásd Kocsány (2012)

²³ A 'kognitív közelség' fogalmához lásd Averintseva-Klisch & Consten (2010).

(7a) *Ákos kiabált, Judit zokogott, a gyerek szűkölve várta a folytatást, amikor kinyílt az ajtó, és megjelent a nagymama, akiről mindenki úgy tudta, hogy évek óta ki se teszi a lábát a lakásából. A jelenet (*Ez a jelenet) új fordulatot vett. Hirtelen mindenki elhallgatott.*

„Akos schrie, Judit weinte laut, das Kind wartete winselnd auf die Fortsetzung, als die Wohnungstür geöffnet wurde und in der Tür die Großmutter erschien, von der alle wussten, dass sie ihre Wohnung seit Jahren nicht mehr verlassen hatte. Die Szene (*Diese Szene) schlug um. Plötzlich wurde es ganz still.”²⁴

(7b) *Ákos kiabált, Judit zokogott, a gyerek szűkölve várta a folytatást, amikor kinyílt az ajtó, és megjelent a nagymama, akiről mindenki úgy tudta, hogy évek óta ki se teszi a lábát a lakásából. Ez a jelenet (°A jelenet) még évek múlva is eszébe jutott, valahányszor elment a régi ház előtt.*

„Akos schrie, Judit weinte laut, das Kind wartete winselnd auf die Fortsetzung, als die Wohnungstür geöffnet wurde und in der Tür die Großmutter erschien, von der alle wussten, dass sie ihre Wohnung seit Jahren nicht mehr verlassen hatte. Diese Szene (°Die Szene) fiel ihm auch nach Jahren immer ein, wenn er an dem alten Haus vorbeiging.”²⁵

A példák alapján Kocsány azt feltételezi, hogy a komplex anaforáknak két típusa létezik: Egyrészt beszélhetünk az indirekt anaforákkal rokon komplex anaforákról, amelyek esetében a mutató névmás használata nem lehetséges. A másik típushoz a direkt anaforákkal rokon komplex anaforák tartoznak, amelyeknél a mutató névmás használata lehetséges, mi több, szükséges.

Tekintsük a (7a) példát: A *jelenet* mint alany mellett álló állítmány (*fordulatot vett*) a kogníció szintjén az őt megelőző tényállás (= a nagymama megjött) közvetlen folytatásaként értelmezhető. Amit tehát a beszélő a hallgatóhoz „közelebb” akar hozni, az éppen az időbeli és/vagy az ezzel összefüggő ok-okozati összefüggés. Éppen az időbeliség, illetve az ezzel összefüggő ok-okozatiság az, amit mint virtuális horgonyhelyzetet anaforikusan megragadhatunk, hogy ha a mondatot egy időhatározóval vagy egy okhatározóval kiegészítjük:

(7c) *Ákos kiabált, Judit zokogott, a gyerek szűkölve várta a folytatást, amikor kinyílt az ajtó, és megjelent a nagymama, akiről mindenki úgy tudta, hogy évek óta ki se teszi a lábát a lakásából. A jelenet **ekkor/ezzel** új fordulatot vett.*

²⁴ Kocsány (2012) – Az eredeti jelölést megtartottam. (H. Zs.)

²⁵ Kocsány (2012) – Az eredeti jelölést megtartottam. (H. Zs.)

A komplex anaforák koherenciateremtő szerepéről

„Akos schrie, Judit weinte laut, das Kind wartete winselnd auf die Fortsetzung, als die Wohnungstür geöffnet wurde und in der Tür die Großmutter erschien, von der alle wussten, dass sie ihre Wohnung seit Jahren nicht mehr verlassen hatte. Die Szene schlug **nun/dadurch** um. Plötzlich wurde es ganz still.“²⁶

Ahogy fentebb már szó esett erről, a komplex anaforák összefoglaló kommentár jellegét a mutató névmás használata még inkább kiemeli. Az indirekt anaforákkal rokon komplex anaforák esetében (ld. (7a) példa) azonban éppen az időbeli/ok-okozati összefüggés az, ami nem teszi lehetővé egy közbeékelte kommentár megjelenését, ugyanis általa törés következne be a tényállások időbeli, ill. ok-okozati egymásutánjában. A (7b) példában azonban egy tipikus kommentárral van dolgunk, tehát egy direkt anaforával rokon komplex anaforával. Ebben a példában nincs olyan elsődleges időbeli vagy ok-okozati összefüggés, ami blokkolná a mutató névmás használatát. Kocsány összefoglalásképpen tehát a következő megállapításokat teszi a mutató névmás használatáról a komplex anaforikus kifejezésekben: Kötelezően megjelenik a demonstratívum olyan direkt anaforákkal rokon komplex anaforák esetében, amelyek magyarázó funkcióval bírnak, kiváltképp, mert a visszautalás egy olyan referensre történik, amelynek megértése a szövegvilágban veszélyeztetett. Nem lehetséges viszont a mutató névmás használata minden olyan esetben, ahol a mondatok egymásutánjában fellelhető időbeliség, ill. kauzalitás nem enged megszakítást. Ez az eset áll fenn például az indirekt anaforákkal rokon komplex anaforáknál, amelyek épp a horgonykifejezés vagy az időbeli, kauzális összefüggések alapján értelmezhetők. Ezekben az esetekben az anaforahasználat mint alapvető szövegalkotó eljárás csak az időbeliségre és a kauzalításra vonatkozhat. A kognitív közelséget azonban ilyen esetekben is el lehet érni például anaforikus határozók használatával (lásd fentebb (7c) példa).²⁷

Visszatérve Consten & Knees & Schwarz-Friesel 'The function of complex anaphors in text. Evidence from corpus studies and ontological considerations' című tanulmányára, a szerzők az általuk végzett korpuszelemzés lefolytatásának és eredményeinek bemutatása után rátérnek az anaforikus komplexálási folyamatok (*anaphoric complexation processes*) különböző típusainak tárgyalására.²⁸ A komplexálás az a folyamat, melynek során az előzőleg megemlíttetett propozicionálisan strukturált referens mint egy egységes diskurzusentitás jön létre. A

²⁶ Kocsány (2012) – Az eredeti jelölést megtartottam. (H. Zs.)

²⁷ Kocsány (2012)

²⁸ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 86skk.)

komplexálási folyamatok különböző típusai ontológiai korlátozások alá esnek, amelyeket, mint fentebb már szó esett erről, a szerzők által végzett korpuszelemzés megerősít, így ezek használhatóak az anaforaértelmezés leírására egy általuk alkotott értelmező modellben.

Essen most néhány szó az ontológiai típusokról/kategóriákról. Komplex referensek esetében propozicionálisan strukturált entitásokról van szó, amelyek ontológiai szempontból különböző kategóriákba sorolhatók. Beszélhetünk így például eseményekről (*events*), állapotokról (*states*), folyamatokról (*processes*) és helyzetekről (*situations*) (ld. Vendler 1967, Dowty 1979, Kim 1969, stb.). Habár a komplex referensek ontológiai kategorizációjával kapcsolatban nincs teljes egyetértés, lássunk itt mégis egy klasszifikációt, amely a javasolt ontológiai típusok növekvő absztrakcióját hivatott szemléltetni:

degree of abstractness ontological category

high	proposition (_{pp})	
	fact (_f)	[dependent on world]
↑	state (_s)	[-dynamic, -telic/dependent on world and time]
	process (_p)	[+dynamic, -telic]
low	event (_e)	[+dynamic, +telic]

1. ábra (Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 86))

Az, hogy ezek a propozicionálisan strukturált referensek mennyire hozzáférhetőek, elérhetőek anaforikusan, kritériuma ontológiai státuszuk meghatározásának.²⁹ Események, folyamatok, illetve állapotok elkülönítésére például a következő tesztet alkalmazhatjuk: Ha egy komplex anafora kombinálható a *történelmi* igével, akkor eseményről/folyamatról, ha nem, akkor inkább állapotról beszélhetünk:

(8) Arthur played the piano. This happened while...³⁰

(9) Arthur owned a bike. / The apples cost 3 Euro. *This happened while...³¹

A szerzők továbbá arra is hoznak példát, hogy egy komplex referens ontológiai státusza sok esetben csak a komplex anaforával történő visszautalás révén válik világossá:

²⁹ Lásd Maienborn (2003: 59–62) in Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 86)

³⁰ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 86) – az eredeti jelölést megtartottam. (H. Zs.)

³¹ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 86) – az eredeti jelölést megtartottam. (H. Zs.)

A komplex anaforák koherenciateremtő szerepéről

- (10) Arthur sleeps / lies in bed. This shows / proves that he played the whole afternoon...
(11) Arthur sleeps. This has already lasted for the whole morning.³²

A (11) példában a referens a komplex anafora révén állapotként tételeződik, míg a (10) példában a komplexálási folyamat egyfajta absztrakcióval jár együtt, és így a referens ontológiai szempontból (temporális dimenzióját elvesztve) már tényként kategorizálódik.

A komplexálási folyamatokat tekintve a szerzők három típust különítenek el egymástól. Ezek a következők:

1. Ontológiai státusz megtartása neutrális (semleges) anaforák segítségével

Ennél a típusnál az anafora ontológiai szempontból semleges, ezért az anaforikus folyamat révén létrejött diskurzusentitás megtartja az antecedens ontológiai típusát, amelynek természetesen kompatibilisnek kell lennie az anafora kontextusával. A legtöbb ilyen esetben az anafora egy mutató névmás, amely szemantikai ürességének/gyengeségének köszönhetően 'semleges'.³³ Vannak azonban lexikális főnévi csoportok, mint például *az egész dolog* ('the whole thing'), amelyeket úgy használunk, mint a névmási komplex anaforákat, hiszen ezek olyan flexibilis kifejezések, amelyeknek deskriptív tartalmuk homályos. Tekintsük a következő példát, ahol ontológiailag mind az antecedens, mind a komplex anafora állapotot jelöl:

- (12) [There were also people among my acquaintances who didn't say hello to me any longer.]_s [This]_s has already begun in 1990 when I was responsible for the termination of the Stasi archive in Potsdam.³⁴

³² Lásd Maienborn (2003: 111–113) in Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 87) – az eredeti jelölést megtartottam. (H. Zs.)

³³ Előfordulhat, hogy annak ellenére, hogy a komplex anafora ontológiailag semleges, a kontextus révén mégis egy olyan ontológiai típust jelöl, amely eltér az antecedens által jelölt típustól. Ez a helyzet áll fenn a (12a) példa esetében, ahol az antecedens egy eseményt, a semleges mutató névmási anafora viszont egy tényt jelöl: (12a) [The Americans tried to invade the building but were forced back by shots from the top floor.]_s [This]_s proves that the situation in Bagdad isn't under control yet. (Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 88)) Az ontológiai típus megváltozása az anafora kontextusában szereplő ige (*prove*) lexikális jelentésének köszönhető: ha egy entitás egy másik entitás bizonyítékául szolgál, akkor az az entitás biztos, hogy faktuális.

³⁴ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 88) – az eredeti megjelölést megtartottam. (H. Zs.)

2. Ontológiai státusz megtartása lexikális anaforák segítségével

Itt az antecedens és az anafora ugyanazt az ontológiai típust jelöli, a referens ontológiai státusza tehát nem változik az anaforikus folyamat során. Számos főnév már lexikális jelentésénél fogva egy bizonyos ontológiai kategóriát jelöl, így például az olyan főnévi csoportok, mint a *this event* ('ez az esemény'), *this incident* ('ez az eset'), *this action* ('ez az akció/a lépés'), *this accident* ('ez a baleset') valószínűleg eseményt jelölnek, hiszen szemantikai struktúrájuk része a dinamikus elem, mint ahogy az egy bizonyos aktorhoz, időhöz, illetve helyhez való kötöttség is. A legtöbb főnév esetében azonban korántsem egyszerű meghatározni, hogy milyen ontológiai típust jelöl, hiszen ez legtöbbször csak a kontextusból derül ki. A (13) példában mind az antecedens, mind az anafora folyamatot jelöl:

- (13) [After a long period of oppression by the communistic powers, the churches are looking for their “own roots in the new situation of liberty” and they do not want to arrange their way following the western example.]_p The EKD has to face up to [this development]_p urgently, Peter Beier, chairman of Rhineland Evangelic Church, reminded.³⁵

Az antecedens mondat egy folyamatot jelöl, mivel a referens (idő)tartama fókuszált, és mint még nem befejezett jelenik meg. Ez összhangban van a *development* ('fejlődés') anaforikus kifejezéssel.

3. Ontológiaváltó komplexáció

Ez a típus annyiban hasonlít az előzőhöz, hogy itt is olyan anaforákkal van dolgunk, amelyek teljes főnévi csoportok formájában jelennek meg, és lexikális jelentésüknél fogva jelölnek bizonyos ontológiai kategóriákat. Az előző típustól eltérően azonban az anaforikus kifejezés itt egy másik ontológiai típust jelöl, mint az antecedens. Az anaforikus folyamat során következőképpen megváltozik a referens ontológiai típusa, és így egy újfajta diskurzusentitás jön létre. A szerzők több példát is hoznak erre a típusra (is), így például olyanokat, ahol eseményből lesz állapot vagy éppen tény, ahol folyamatból lesz tény vagy proposíció, illetve ahol állapottól lesz proposíció. Álljon most itt egy olyan példa, ahol az antecedens egy állapotot, az anafora viszont egy tényt jelöl ontológiai szempontból:

- (14) [Anyhow: Industrial and trade policy has not to be inherently criticised and from Northrheinwestphalian point of view it can be said: It is not only

³⁵ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 90) – az eredeti megjelölést megtartottam. (H. Zs.)

A komplex anaforák koherenciateremtő szerepéről

essential because of the goal of balanced industrial structures but also because of reasons of strong social solidarity.]_s [This insight]_f is neither new nor inventive and anyone who wants to practise structural changes knows from experience that social democratic economic policy has to be much more than industrial and trade policy.³⁶

Mint látjuk tehát, az anaforikus komplexációs folyamat megváltoztathatja a korábban már megemlített referens ontológiai státuszát, így létrehozván egy új-fajta diskurzusentitást. Ez a folyamat azonban bizonyos *korlátozások* alá esik, amit a következő példa is jól szemléltet:

- (15) [The earth turns around the sun.]_p [This process]_p / [This state]_s will presumably last for 7-10⁹ years. [This fact]_f is well known since the Middle Ages. Researchers of the Vatican were not allowed to examine [this possibility]_{pp} / *[This event]_e...³⁷

A (15) példa arra hívja föl a figyelmet, hogy az anaforikus komplexáció bármely ontológiai típusú referenst átalakíthat egy olyan diskurzus-entitássá, amely vagy ugyanolyan típusú, mint az antecedens referense, vagy annál absztraktabb típusú. Az nem fordulhat elő, hogy az újonnan létrehozott diskurzusentitás kevésbé absztrakt ontológiai szempontból, mint az antecedens referense. Az anaforikus komplexációt tehát a növekvő absztrakció folyamatának is tekinthetjük. Ez az „absztrakciós korlát” (*abstractness-constraint*) magyarázatul szolgálhat a kétértelmű komplex anaforák ontológiai alapú értelmezéséhez:

- (16) [Schröder promoted Mehdorn;]_e [after all, Mehdorn is Schröder’s buddy]_s.
(a) [This crude act]_e distressed the Opposition. /
(b) [This friendship]_s distressed the Opposition.³⁸

A (16) példában az antecedensnek mind az első, mind a második tagja strukturálisan hozzáférhető egy komplex anafora számára. A referencia egyértelműsítése a komplex anafora lexikális jelentésén alapszik: Az (a) mondatban a *this crude act* egy eseményt jelöl, míg a (b) mondatban a *this friendship* egy állapotot. Így az absztrakciós korlátnak köszönhetően az (a) mondatban szereplő

³⁶ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 92) – az eredeti megjelölést megtartottam. (H. Zs.)

³⁷ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 93) – az eredeti megjelölést megtartottam. (H. Zs.)

³⁸ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 93sk.) – az eredeti megjelölést megtartottam. (H. Zs.)

komplex anaforát az antecedensként szolgáló első tagmondathoz rendeljük, amely szintén eseményt jelöl, és nem a második antecedens-tagmondathoz, amely állapotot jelöl, és ezért egy ontológiailag absztraktabb típust.

Azt, hogy a komplexálási folyamatok ontológiai korlátozás (ld. absztrakciós korlát) alá esnek, a szerzők által végzett (fentebb már tárgyalt) korpuszelemzés is megerősíti. Az imént tárgyaltakat a szerzők fel is használták egy az anafora-értelmezés leírására szolgáló értelmező modellhez. Ennek a modellnek a rövid bemutatása következik most.

Amint a szerzők írják, a referensek ontológiai jegyei fontos szerepet játszanak a komplex anaforák értelmezésében. Értelmező modelljükben fellelhetők tehát ontológiai megfontolások, úgymint procedurális aspektusok is, és mindezek egy olyan keretben, amely a (egyszerűsített) DRS (*Discourse Representation Structures*) és a kognitív Szövegvilág-Modell (Schwarz 2000, 2001) kombinációjából jött létre.

A fentebb olvasható definíciónak megfelelően (lásd 13. lábjegyzet) a szerzők felteszik, hogy a komplex anaforák propozicionálisan strukturált referenseket sűrítenek, és ezáltal új diskurzusentitásokat hoznak létre a szövegvilág szintjén. Így a komplex anaforák különböznek a direkt (nominális) anaforáktól, mivel az utóbbiak olyan dolgokra vonatkoznak, amelyek már korábban be lettek vezetve diskurzusentitásokként. A DRT-megközelítések nem tételezik ezt a különbséget, hiszen szerintük minden anafora megjelenésével új diskurzusreferens épül meg a DRS szintjén. A DRT-hez hasonlóan azonban Consten & Knees & Schwarz-Friesel is két szintet különböztet meg modelljében: a szövegszemantika és a szövegvilág szintjét. A szövegstruktúrák a szövegszemantika szintjén kerülnek bevezetésre. Ezek a szövegvilág szintjén diskurzusentitásokat hoznak létre azáltal, hogy aktiválják a megfelelő fogalmakat a hosszú távú memóriában. Ez a folyamat tekinthető az anaforaértelmezés első lépésének (1. fázis). Kezdetben az anaforák nem hoznak létre diskurzusentitásokat a szövegvilág szintjén, hanem szövegszemantikai szinten értelmezzük őket, ahol a szövegstruktúra megfelelő része (az absztrakciós korlátot figyelembe véve) aktiválódik (újra). A komplex anaforák esetében ezek a szövegrészek propozicionálisan strukturáltak (2. fázis). A 3. fázisban a komplex anafora mint új komplex diskurzusentitást hozza létre a referenst a szövegvilág szintjén. Ha a komplex referens már létrejött mint egységes diskurzusentitás, akkor az már elérhető egy személyes névmás számára (*it* a (17) példa harmadik mondatában). A személyes névmás komplex anaforaként való megjelenése azonban nem lehetséges a Vorfeld-ben (*it* a (17) példa második mondatában), mint ahogy ezt a szerzők korpusvizsgálatai is mutatták. Mindezek illusztrálására álljon itt a (17) példa:

A komplex anaforák koherenciateremtő szerepéről

- (17) [The earth turns around the sun.]_p [This process]_p / [This]_n / *[It] will presumably last for 7-10⁹ years. [It] might, however, terminate a few years earlier.³⁹

A szerzők ezen túlmenően feltételeznek még egy 3°. fázist is az anafora-értelmezés folyamatában. Ebben a fázisban az újonnan létrejött diskurzusentitás értékelésére kerül sor az anafora deskriptív tartalmának megfelelően.⁴⁰

Összefoglalva: Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007) munkája több szempontból is hozzájárult a komplex anaforák mint szövegszintű jelenség megértéséhez. Egyrészt a szerzők definíciója szerint a komplex anaforák propozicionális referenseket sűrítenek, és azokat mint egységes diskurzusentításokat hozzák létre a szövegvilágban. Ezáltal a komplex anaforák kétféle funkcióval is bírnak a szövegben: Egyfelől a referenciális kontinuitást és stabilitást szolgálják a szövegben, másfelől pedig hozzájárulnak az információ kibontakozásához, tehát a progresszióhoz, mivel új diskurzusentításokat hoznak létre azáltal, hogy a referens ontológiai státuszát megváltoztatják vagy értékelik és kategorizálják azt. Az anaforikus komplexációt a szerzők olyan folyamatként írták le, amely az absztrakciós szint növekedésével jár együtt, ami az ontológiai kategóriákat illeti. Megkülönböztettek egymástól semleges és ontológiaváltó komplexációt, és javaslatot tettek egy ún. „absztrakciós korlát” (*abstractness-constraint*) bevezetésére, amely magyarázatul szolgálhat bizonyos kétértelmű komplex anaforák értelmezésére. Az általuk kidolgozott anaforaértelmezés modellje képes integrálni a nyelvi feldolgozás kognitív aspektusait egy szemantikai keretbe. Kiegészítve a szerzők munkáját Kocsány (2012) fejtegetéseivel arra is magyarázatot kaptunk, hogy miért jelenik meg (kötelezően) egy demonstratívum (mutató névmás) egyes komplex anaforák előtt, míg más komplex anaforák esetében nem lehetséges ezek használata. A kérdés megválaszolásához a szerző különbséget tesz direkt illetve indirekt anaforákkal rokon komplex anaforák között, és rámutat arra, hogy a mutató névmás használata az utóbbi típus esetében nem lehetséges. Itt a mondatok egymásutánjában fellelhető időbeliség ill. kauzalitás nem enged megszakítást, hiszen ez az anaforatípus épp a horgonykifejezés vagy az időbeli, kauzális összefüggések alapján értelmezhető.

3.2.2. Marx & Bornkessel-Schlesewsky & Schlewsky (2007)

Marx & Bornkessel-Schlesewsky & Schlewsky (2007) 'Resolving complex anaphors. Evidence from online comprehension.' c. írása azt a kérdést vizsgálja,

³⁹ Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 95) – az eredeti megjelölést megtartottam. (H. Zs.)

⁴⁰ Az értelmezői modell részletes leírását, illetve az anaforaértelmezés folyamatát szemléltető ábrát lásd Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007: 94–96).

hogy a komplex anaforák feldolgozására tett kognitív erőfeszítés nagyobb-e az NP-anaforák feldolgozásához szükséges kognitív erőfeszítésnél. Mint ahogy azt Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007) tanulmánya kifejti (lásd 2.1.1. fejezetet), a komplex anaforák propozicionális referenseket sűrítenek, és létrehozna egy új diskurzusreferenst, azaz motiválják egy új absztrakt referens integrációját a mentális diskurzus reprezentációba. A szóban forgó folyamatot Consten és mtsi. (2007) komplexációs folyamatnak nevezik. Marx & Bornkessel-Schlesewsky & Schlewsky (2007) arra tesznek kísérletet, hogy megvizsgálják, EKP-vizsgálattal (*Eseményhez Kötött Potenciál*)⁴¹ nyert adatokban leképeződik-e az új referens létrehozását eredményező mentális folyamat, azaz az ún. komplexációs folyamat.

A szerzők kétféle anafora között tesznek különbséget: Direkt, főnévi csoportként megjelenő anaforák (NP-anaforák) és komplex anaforák között. Ezt a különbségtételt egyrészt azzal magyarázzák, hogy az NP-anaforák jellemzően konkrét referensekre utalnak vissza (lásd Cornish 1986, Schwarz 2000), míg a komplex anaforák (lásd Schwarz 2000, Schwarz-Friesel és mtsi. 2004) absztrakt dolgokra (úgy mint propozíciókra, tényekre és eseményekre). Másrészt az NP-anaforák olyan entitásra utalnak, amelyet már bevezettek a szövegbe egy főnévi csoporttal (NP), míg a komplex anaforák mondatokra vagy hosszabb szövegrészekre utalnak, és ezzel párhuzamosan létrehozna egy referenst a diskurzus reprezentációban, amely sűríti (esetleg értékeli, kategorizálja) a propozicionálisan strukturált referenst. A (18) és (19) példa szemlélteti a most tárgyalt két anaforatípust:

(18) THE BMW crashed into a tree. **The car** got totally damaged.

(19) THE BMW CRASHED INTO A TREE. Fortunately there were no casualties in **this accident**.⁴²

A (18) példában egy NP-anaforával, a (19) példában pedig egy komplex anaforával van dolgunk: Az előbbi esetben *az autó (the car)* referense már jelen van az anafora megjelenése előtt a mentális diskurzus reprezentációjában. Nem így az utóbbiban, ahol a *baleset (this accident)* mint anafora referense nem jelenik meg az első mondatban, kizárólag a komplex anafora hozza létre azt.

⁴¹ Az 'Eseményhez kötött potenciálok' (EKP) olyan elektromos agyi aktivitást képeznek le, amely szenzoros, motoros vagy pszichológiai esemény előtt, közben vagy után jelentkezik az elektroencefalogramban (EEG). Az EEG tehát olyan elektrofiziológiai mérőeszköz, amely a neuronok elektromos aktivitásának regisztrálására szolgál valós időben. Az EKP-k lehetővé teszik annak vizsgálatát, hogy az agy hogyan reagál bizonyos nyelvi stimulusokra. Lásd még <https://hu.wikipedia.org/wiki/Elektroencefalogram> [2015.06.30.]

⁴² Marx & Bornkessel-Schlesewsky & Schlewsky (2007: 260).

A komplex anaforák koherenciateremtő szerepéről

Ahogy a szerzők is hangsúlyozzák, az anaforák fontos koherenciajelölők egy szövegben, hiszen képesek arra, hogy aktivált állapotban tartsanak egy referenst egy mentális diskurzus reprezentációjában. Amint egy referenst bevezettek, további kifejezések utalhatnak rá vissza.

A tanulmányban bemutatott kísérlet kiinduló hipotézise az, hogy az ún. komplexációs folyamat komplex anaforák feldolgozásánál nagyobb kognitív erőfeszítést igényel, mint az NP-anaforák feldolgozása. A nagyobb kognitív erőfeszítés azzal magyarázható, hogy komplex anaforák esetében *létre kell hozni* egy új referenst, míg NP-anaforák esetében egy már létező referens *reaktiválódik*. A kutatók a következő kérdést teszik fel: Megmutatkozik-e fiziológiailag a komplexációs folyamat?

A kísérlet – amelynek részletekbe menő tárgyalásától ehelyütt eltekintek – eredményei visszaigazolták a kiinduló hipotézis egy módosított változatát, ti. azt, hogy a komplex anaforák feldolgozására tett kognitív erőfeszítés nagyobb, mint az NP-anaforák feldolgozásához szükséges kognitív erőfeszítés, de csak abban az esetben, ha az NP-anafora az előző mondat *alanyára* és nem a tárgyára utal. A komplex anaforák feldolgozása azért igényel nagyobb kognitív erőfeszítést, érvelnek a szerzők, mert együtt jár egy új referens létrehozásával a mentális diskurzus reprezentációjában.⁴³

4. Összefoglalás és kitekintés

Jelen írás célja a komplex anaforák mint szövegszintű jelenség bemutatása volt, különös tekintettel azok koherenciateremtő, tehát szövegalkotó szerepére. Külföldi és hazai szerzők tollából származó ide vágó kutatásokat tanulmányozva azt láthattuk, hogy a komplex anaforák, csakúgy, mint a korábban általánosságban bemutatott indirekt anaforák (lásd Haase 2012), egyszerre tematikusak és remarkusak, egyszerre tartják fenn a diskurzus reprezentációban már jelen lévő referensek aktiváltságát, és hoznak létre új referenseket, tehát bővítik az adott diskurzusreprezentációt. A szövegben megjelenő kontinuitás és progresszió egyidejű szolgálata az, ami a komplex anaforák egyik legjellemzőbb sajátága, és ami lehetővé teszi, hogy ez az anaforatípus az egyik leghatásosabb eszközként lépjen

⁴³ Azokat az NP-anaforákat, amelyek az előző mondat alanyára utalnak vissza, könnyebb értelmezni, mint azokat, amelyek az előző mondat tárgyára utalnak. A kutatók nem is találtak különbséget a komplex anaforák és a tárgyra utaló NP-anaforák között a feldolgozásukhoz szükséges kognitív erőfeszítést tekintve. Ez azért lehet így, mert a kognitív erőfeszítés, ami a tárgyra vonatkozó NP-anaforák értelmezéséhez szükséges, és egy új diskurzus referens létrehozásának a folyamata (komplexációs folyamat) feltételezhetően hasonló neurofiziológiai háttérrel rendelkeznek (lásd Marx & Bornkessel-Schlesewsky & Schlesewsky (2007: 275).

fel a szövegalkotás terén. Ugyanakkor, mint ahogy ezt Marx & Bornkessel–Schlesewsky & Schlesewsky (2007) írása tárgyalta, a feldolgozásukhoz szükséges kognitív erőfeszítés nagyobb, mint az előző mondat alanyára vonatkozó NP-anaforák feldolgozására tett erőfeszítés. Ez a tény azonban meglátásom szerint nem csökkenti a komplex anaforák hatékonyságát, illetve hatásosságát koherenciateremtő és fenntartó eszközként, sőt azt gondolom, hogy az intellektuális diskurzusban széles körben használt szövegszintű jelenséggel van dolgunk. Ez utóbbi feltevés ellenőrzésére érdemes lenne korpuszelemzést végezni, melynek során többféle szövegtípusban kellene ellenőrizni a komplex anaforák megjelenését, megjelenésének gyakoriságát, illetve azt, hogy a komplex anaforák mely típusa (névmási vagy lexikális, esetleg direkt, indirekt) milyen szövegtípusban vagy regiszterben a leggyakoribb (lásd még Koepfel 1993). A korpuszelemzés alapjául szolgálhatna itt a Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007) tanulmányában leírt hasonló elemzés, ahol szintaktikailag annotált korpusz részeként megjelenő újságszövegekkel dolgoztak a kutatók. Érdekes lenne megvizsgálni továbbá, hogy az ott vizsgált nyelvtől (német) struktúrájában egészen eltérő nyelvben (pl. a magyarban) hogyan jelentkezik ez az anaforatípus; a lexikális altípus esetében ugyanazok a lexémák jelennek-e meg hasonló gyakorisággal, mint a németben (pl. *Problem* ('probléma') vagy az *Entwicklung* ('fejlődés')); illetve hogy a névmási csoporton belül szintén hasonló tendenciák mutatkoznak-e meg a magyarban, mint a németben.

Végezetül még egy a témával kapcsolatos aspektusra kívánok rámutatni. A tárgyaltak alapján talán érdemes lenne fontolóra venni, hogy az olyan szövegszintű jelenségek, mint a komplex anaforák vagy az indirekt anaforák talán nem olyan marginálisan kezelendő eszközei a koherencia létrehozásának, illetve fenntartásának, mint ahogy ezt a szövegnyelvészeti bevezetők, illetve a közoktatásban használt tankönyvek sugallhatják. Meglátásom szerint érdemes lenne ezekkel a jelenségekkel akár elsődlegesen foglalkozni a közoktatásban, amikor az anyanyelvi órákon a szöveg tárgyalására kerül sor (ha egyáltalán sor kerül rá), hiszen szövegszervező erejüket tekintve hatásosabbak és hatékonyabbak a legtöbb ún. direkt anaforánál, miután nem csak a kontinuitást, hanem a progressziót is hivatottak szolgálni egy szövegben. Ez a látásmód természetesen merőben új alapokra helyezné a grammatika oktatását, azon belül is a szövegek recepciójának és produkciójának a tanítását.

Irodalomjegyzék

ASHER, N. 1993. *Reference to Abstract Objects in Discourse*. Dordrecht: Kluwer.

A komplex anaforák koherenciateremtő szerepéről

- ASHER, N. 2000. Events, facts, propositions and evaluative anaphora. In: Higginbotham, J. & Pianesi, F. & Varzi, A. C. (eds.) *Speaking of Events*. Oxford: OUP, 123–150.
- AVERINTSEVA–KLISCH, M. & CONSTEN, M. 2010. 'Nahe Referenten'. Ein integrativer Ansatz zur Funktion demonstrativer Referenz. In: *Sprachtheorie und Germanistische Linguistik (SuGL)* 20.1, 1–34.
- CONSTEN, M. & KNEES, M. & SCHWARZ-FRIESEL, M. 2007. The Function of Complex Anaphors in Texts. In: Schwarz-Friesel, M. & Consten, M. & Knees, M. (eds.) *Anaphors in Text. Cognitive, formal and applied approaches to anaphoric reference*. New York/Berlin: Benjamins, 81–102.
- CORNISH, F. 1986. *Anaphoric Relations in English and French – A Discourse Perspective*. London: Croom Helm.
- DAHL, Ö. & HELLMANN, C. 1995. *What Happens When We Use An Anaphor?* Ms. Dept. of Linguistics, Stockholm.
- DOWTY, D. R. 1979. *Word Meaning and Montague Grammar: The semantics of verbs and times in generative semantics and in Montague's PTQ*. Dordrecht: Reidel.
- ECKERT, M. 1998. The German topic position and null anaphora. In: Botley, S. & McEnery, T. (eds.) *Proceedings of the 2nd Colloquium on Discourse Anaphora and Anaphor Resolution*. Lancaster: University of Lancaster.
- FRANCIS, G. 1994. Labelling discourse: An aspect of nominal-group lexical cohesion. In: Coulthard, M. (ed.) *Advances in Written Text Analysis*. London: Routledge, 83–101.
- FRAURUD, K. 1992. Situation reference. What does 'it' refer to? In: Fraurud, K. *Processing Noun Phrases in Natural Discourse*. PhD dissertation, Stockholm University.
- GREBER, E. 1993. Zur Neubestimmung von Kontiguitätsanaphern. In: *Sprachwissenschaft* 18 (4), 361–405.
- HAASE Zs. 2012. A névmás mint indirekt anafora. In: Dobi E. (szerk.) *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Diskusszió* (= *Officina Textologica* 17.). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 116–138.
- HALLIDAY, M. A. K. & HASAN, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- KIM, J. 1969. Events and their descriptions. Some considerations. In: Resher, N. et al. *Essays in Honor of Carl G. Hempel*. Dordrecht: Reidel, 198–215.
- KOCSÁNY P. 2012. Zur textkonstitutiven Rolle des Demonstrativpronomens im Ungarischen. In: Brdar–Szabó, R. et al. (Hrsg.) *Deutsch – grenzenlos : Festschrift für Elisabeth Knipf zum 60. Geburtstag*. ELTE Germanistisches Institut, 216–229. [Kézirat]
- KOEPPPEL, R. 1993. *Satzbezogene Verweisformen: Eine datenbankgestützte Untersuchung zu ihrer Distribution und Funktion in mündlichen Texten*,

- schriftlichen Texten und schriftlichen Fachtexten des Deutschen*. Tübingen: Narr. [= Tübinger Beiträge zur Linguistik 386]
- MAIENBORN, C. 2003. *Die logische Form von Kopula-Sätzen*. Berlin: Akademie-Verlag.
- MARX, K. & BORNKESSEL-SCHLESEWSKY, I. & SCHLESEWSKY, M. 2007. Resolving complex anaphors. Evidence from online comprehension. In: Schwarz-Friesel, M. & Consten, M. & Knees, M. (eds.) *Anaphors in Text*. New York/Berlin: Benjamins, 259–277.
- SCHMID, H.–J. 2000. *English Abstract Nouns and Conceptual Shells. From corpus to cognition*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- SCHWARZ, M. 2000. *Indirekte Anaphern in Texten. Studien zur domänen gebundenen Kohärenz und Referenz im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer. [=Linguistische Arbeiten 413]
- SCHWARZ, M. 2001. Establishing coherence in text. Conceptual continuity and text-world models. In: *Logos and Language* II(1), 15–24.
- SCHWARZ-FRIESEL, M. & CONSTEN, M. & MARX, K. 2004. Semantische und konzeptuelle Prozesse bei der Verarbeitung von Komplex-Anaphern. In: Pohl, I. (ed.) *Flexibilität und Stabilität*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 67–86.
- SCHWARZ-FRIESEL, M. & CONSTEN, M. 2014. *Einführung in die Textlinguistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- VENDLER, Z. 1967. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca NY: Cornell University Press.
- WEBBER, B. 1991. Structure and ostension in the interpretation of discourse deixis. In: *Language and Cognitive Processes* 6, 107–135.

On the coherence creating potential of complex anaphoric expressions

The present paper aims to present complex anaphors as having a central function in establishing coherence in texts. On the basis of three relevant studies (Consten & Knees & Schwarz-Friesel (2007); Kocsány (2012); Marx & Bornkessel-Schlesewsky & Schlewsky (2007)) research concerning the phenomenon under discussion is summed up and further aspects of complex anaphoric reference worthy of investigating are touched upon. Finally, the paper also mentions the relevance of dealing with such and similar textual phenomena in native and foreign language teaching.